

**ЕТИЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ПРАКТИЧНОГО ДОСВІДУ
ВИКЛАДАЧА ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

Кутова О.М.

Анотація. У статті розглянуто вплив етичних чинників на розвиток досвіду викладачів вищих навчальних закладів. Наголошується, що поряд зі спеціальною підготовкою викладачі вищих навчальних закладів покликані сформувати духовно багату, інтелектуально розвинену, ціннісно зорієнтовану особистість, спроможну діяти і творити за законами краси і добра, честі, відданості, благородства. Акцентується увага на загальнолюдських моральних цінностях, які властиві кожному викладачу. Розкриваються особистісні якості людини, які мають бути притаманні педагогу. Виходячи з особливостей морального саморегулювання, виділяються три рівні (модулі) етичної досконалості викладача та основні структурні компоненти його морально-етичної культури.

Аннотация. В статье рассмотрено влияние этических факторов на развитие опыта преподавателей высших учебных заведений. Отмечается, что наряду со специальной подготовкой преподаватели высших учебных заведений призваны сформировать духовно богатую, интеллектуально развитую, ценностно ориентированную личность, способную действовать и творить по законам красоты и добра, чести, преданности, благородства. Акцентируется внимание на общечеловеческих нравственных ценностях, которые характерны каждому преподавателю. Раскрываются личностные качества человека, которые должны быть присущи педагогу. Исходя из особенностей морального саморегулирования, выделяются три уровня (модули) нравственного

совершенства преподавателя и основные структурные компоненты его морально-этической культуры.

Abstract. The article discusses the impact of ethical factors on the development experience of teachers in higher education. It is noted that along with specialized training academics to help form a rich spiritually, intellectually advanced, value oriented person capable of work and work under the laws of beauty and goodness, honor, loyalty, generosity. Focuses on universal moral values that are inherent to each teacher. Disclosed personal qualities that should be inherent in the teacher. Based on the characteristics of moral self-regulation, there are three levels (modules) moral perfection teacher and the main structural components of its moral and ethical culture.

Ключові слова. Етичні чинники, морально-етична культура, загальнолюдські цінності, практичний досвід викладача, вищий навчальний заклад

Ключевые слова. Эстетические факторы, морально-этическая культура, общечеловеческие ценности, практический опыт преподавателя, высшее учебное заведение.

Keywords. Ethical factors, ethical culture, human values, practical skills, higher education institution.

В сучасних умовах, коли все більше загострюються проблеми культурного і духовного відродження України, формування моральної культури педагогів слід розглядати як найголовнішу передумову становлення

української державності. Для педагогічної науки все більш очевидною постає проблема недостатньої теоретичної визначеності мети, завдань і змісту морального виховання молоді і юнацтва [2, с. 5]. Актуальність вивчення етичних чинників розвитку практичного досвіду викладача вищих навчальних закладів зумовлена необхідністю спонукати його не лише до саморозвитку, сумлінного ставлення до праці, колективізму і чесності, правдивості і скромності, але є його “суспільним обов’язком, що вимагає від нього високої моральності” [9, с. 5]. Це сприятиме втіленню ідей гуманістичної педагогіки, що шукає шляхи оновлення навчання і виховання студентів, звільнення вищих навчальних закладів від формалізму, стереотипів, авторитарного підходу до них. Впровадження у педагогічну практику етичних чинників передбачає необхідність переорієнтації свідомості викладача на визнання нових освітніх пріоритетів: поваги до особистості студента та його права на самовизначення, оволодіння відповідними етичними нормами, а також формування готовності педагога до етично адекватної поведінки в різних педагогічних ситуаціях, які ставлять його перед моральним вибором [9, с. 18].

Покращення морального виховання молодих людей в значній мірі залежить від сформованості моральної культури та етики викладача. Суспільні перетворення на шляху демократизації соціальних процесів вимагають від системи освіти розробки найбільш новітніх технологій формування моральної культури педагогів у відповідності до потреб сучасності. Соціально-політичні суперечності, що мають місце у нашому суспільстві загрожують досягненню стабільності суспільного життя. Вони пов’язані, насамперед, з низьким рівнем суспільної свідомості у різних її проявах і формах, серед яких моральна свідомість відіграє провідну роль.

Дослідженню естетичних та етичних чинників розвитку педагогічного досвіду викладачів вищих навчальних закладів присвячені дослідження вчених-педагогів: Г.П. Васяновича, С.У. Гончаренка, І.А.Зязюна, О.М. Отич, І.О. Синиці, Л.Л. Хоружої, В.М. Чернокозової, І.І. Чернокозова та ін.

Щоби не виникало запитань, варто наголосити, що з давніх давен слова

“етика” та “мораль” є різномовними синонімами. Але впродовж історичного розвитку європейської культури сталося так, що значення цих термінів почали дещо розрізнятися: словом “мораль” стали позначати певну сукупність, певний набір правил та норм поведінки, яких люди дотримуються у певному суспільстві чи певній культурі, а термін “етика” почали використовувати для позначення філософської науки про мораль [6, с. 11]. Тому ми відмовимося від однозначної позиції вживання цих слів і часто в своїй роботі будемо використовувати терміни “моральне виховання”, “етичне виховання”, “етичні чинники”, “моральна культура” і т. п.

Етику викладача вивчає педагогічна етика, яка є наукою про моральну цінність стосунків, вироблених у навчально-виховній діяльності. Морально-етична культура педагога є найголовнішою передумовою розвитку його не лише практичного досвіду, але й загального самовдосконалення. Така закономірність зумовлена декількома обставинами. По-перше, морально-етична культура викладачів є невід’ємною частиною духовної культури суспільства. По-друге, зростання морально-етичної культури педагога сприяє його чинному ставленню не лише до об’єктів, що мають соціально-культурний зміст, але й до наукових знань, що містять в собі безцінні надбання соціокультурного досвіду людства [2, с. 8].

Мати високу мораль кожному педагогу, наголошує В.О. Сухомлинський, – це те, чим людина дорожить як власною гідністю, те, чим вона не може поступитися ні за яких обставин. Добиватися, щоб у нашому суспільстві не було жодної морально нестійкої, непорядної людини, – це означає насамперед розвивати чутливість до прекрасного, привабливого, з одного боку, і до мерзенного, неприпустимого, нетерпимого – з другого [7, с. 165]. Таким чином, до етичних чинників розвитку практичного досвіду викладача вищих педагогічних навчальних закладів варто віднести духовність, доброзичливість, порядність, непримиримість до будь-яких негативних явищ, дотримання загальнолюдських цінностей і т.д.

Оскільки їх застосування “ реалізується, передусім, як саморозвиток, то

провідними чинниками його здійснення є емоційно-почуттєві («хочу») та вольові («треба») якості. Саме вони зумовлюють усвідомлення педагогом необхідності саморозвитку, бажання до його здійснення та зусилля щодо реалізації цього бажання» [5, с. 78 - 79].

Бачиться особливо суттєвим вчення І.А. Зязюна, який наголошує, що студенти високо цінують людські якості викладача: доброзичливість, ненав'язливий вплив, захопленість, людинолюбство, відчуття такту, вміння зрозуміти іншого, відповідальність за учня, його майбутнє. Право бути наставником має передусім той педагог, який розуміє сприймає душевний стан своїх вихованців. Добро визначається твердістю волі, непримиренністю до найменших ознак духовної порожнечі, фальші [3, с. 357]. Викладач має уособлювати в собі інтелектуальний, найбільш прогресивний морально-духовний і соціокультурний потенціал майбутнього українського суспільства.

Пошук новітніх технологій навчально-виховного процесу не може обмежуватись сукупністю педагогічних вимог, правил та прийомів, які здебільшого спрямовані на досягнення суто дидактичних завдань. Поряд зі спеціальною підготовкою викладачі вищих навчальних закладів покликані сформувати духовно багату, інтелектуально розвинену, ціннісно зорієнтовану особистість, спроможну діяти і творити за законами краси і добра. Досягнення зазначених завдань можливе лише на підґрунті визначення і культивування серед педагогів найбільш пріоритетних моральних цінностей, які дозволять їм підготувати студентів “мирно уживатися в колективі” [10] різних людей.

Як зазначає Л.О. Хомич, “система цінностей педагога формується у навчально-виховному процесі комплексно через наскрізні цивілізаційні цінності, які є навід’ємною складовою ставлення цілісної особистості, серед яких виділяємо загальнолюдські, національні, громадянські, сімейні, особистісні валеолгічно-екологічні цінності” [8, с. 47]. У начально-виховний процес у вищому навчальному закладі повинен бути спрямованим на засвоєння саме загальнолюдських цінностей [10]. Загальнолюдські цінності спонукають педагога до саморегуляції, самовдосконалення, любові до професії, до

оточуючої дійсності, до природи, допомагають розібратися у сенсі людського буття [8, с. 49].

Вплив етичних чинників на розвиток практичного досвіду викладача залежить від комплексу його особистісних якостей, що відображають систему відносин до самого себе, найближчого соціального оточення та макросередовища, включаючи суто етичні, соціально-культурні, соціально-економічні, соціально-правові, соціально-політичні та екологічні аспекти, бо всі вони, в тій чи іншій мірі, мають етичний сенс. Виходячи з цього, правова, економічна, політична, екологічна, фізична культура є важливими складовими частинами морально-етичної культури викладача, оскільки всі соціальні відносини опосередковуються моральними відносинами. Основним критерієм моральної культури викладача у педагогічній діяльності є його реальні вчинки. Це відстоювання загальнодержавних та національних інтересів, піклування про примноження суспільного блага, відстоювання справедливих відносин між суб'єктами діяльності, чуйність і такт по відношенню до інших, які, насамперед, утворюються на підґрунті доброзичливих почуттів, моральної свідомості і гуманістичного мислення.

Морально-етична культура викладача тісно пов'язана з художньою культурою, бо здатність людини сприймати прекрасне в мистецтві, природі та в людських стосунках є важливим показником її морального розвитку і важливою передумовою саморегуляції поведінки. Виходячи з цього, моральна культура викладача утворюється не лише на підґрунті розвитку суто моральної свідомості та почуттів, але й естетичних потреб і почуттів, і здатності індивіда творити за законами краси, бо етична поведінка і соціально значуща діяльність опосередковуються елементами естетики.

Розвиток морально-етичної культури викладача зумовлений соціальними чинниками, бо мораль як форма свідомості суспільства є, насамперед, соціальним явищем, тому особистісна моральна культура викладача, його громадянська і професійна позиція не можуть утворитись без засвоєння соціально-культурного та морального досвіду суспільства [2, с. 12-13].

Базуючись на цих основах, великого значення набуває посилення етико-психологічної підготовки педагогів, спрямовані на регулювання системи моральних відносин на різних рівнях педагогічного процесу і налагодженню здорового морально-психологічного клімату викладачів і студентів є об'єктивною необхідністю удосконалення всієї системи освіти. Особливої уваги заслуговує дослідження найбільш оптимальних шляхів підготовки викладача до взаємодії зі студентами на доброзичливих гуманістичних засадах в різних підсистемах навчально-пізнавальної, репродуктивної і творчої діяльності [2, с. 10].

Безперечною цінністю теоретичних наукових розробок щодо загальних і суто моральних властивостей людини є дослідження В. А. Блюмкіна, який особисті якості людини розподіляє на 4 типи: 1) світоглядні, ідейно-політичні, загальноаксіологічні (ціннісні); 2) моральні; 3) ділові; 4) прагматичні. Суто моральні якості розподіляються на 4 підтипи: 1) колективістські якості: колективізм, почуття солідарності товаришкості, почуття обов'язку, відповідальність, альтруїзм, самовідданість, героїзм; 2) гуманістичні якості: гуманність, людяність, людинолюбство, доброзичливість, доброта, благочестя, увага до людей, душевність, чуткість, милосердя, делікатність, тактовність, довіра тощо; 3) якості, що пов'язані з відношенням особистості до розподілу цінностей: справедливість, безпристрасність, безкорисність, вдячність, почуття змагання, лагідність, упокорення, незаздрисність; 4) якості, що зумовлюють особливості моральної регуляції поведінки: почуття гідності, сорому, самолюбство, ввічливість, чесність, сумлінність, порядність, вірність, надійність, принциповість, відвертість, прямота, правдивість, добродійність, моральна стійкість, ригоризм, моральний максималізм, безкомпромісність тощо [1, с. 39 – 40].

Виділяючи модулі рівнів моральної зрілості особистості, за основу беруться особливості морального регулювання поведінки від просто наслідування звичаям і традиціям, підкорення впливу громадської думки до морального саморегулювання. Виходячи з особливостей морального

саморегулювання, виділяються три рівні (модулі) етичної досконалості викладача. Перший модуль характеризується як рівень елементарної моральності, морального навіювання і наслідування, що особливо важливо для викладача будь-яких дисциплін. Він утворюється під впливом засвоєння простих моральних норм, набуття культури поведінки і етикету, розвиток слухняності, дисципліни, доброзичливості і поваги до людей. Другий модуль характеризується як рівень орієнтації викладача на зовнішні регулятори поведінки, самолюбства і змагальності. Цей рівень утворюється завдяки впливу громадської думки, який призводить в дію механізми сорому і гідності. Зазначені механізми пов'язані з моральною самооцінкою педагога, усвідомленням своєї самоцінності і могутності, з прагненням до лідерства. Але, водночас, “самолюбство, пихатість, почуття гідності та інші якості другого рівня... не можна вважати найвищим досягненням моральної культури. Це, скоріш за все, перехідна форма, важливий і необхідний етап на шляху становлення моральної свідомості, перехід від егоїзму індивіда, що сприймає світ лише через призму особистих інтересів, до моральної свідомості особистості, яка здатна повністю або майже повністю керуватись інтересами суспільства, інших людей, відкидаючи на другий план вузько особистісні, егоїстичні інтереси” [1, с. 39]. Оскільки педагог працює зі студентами, то слід пам'ятати, що їх необхідно сприймати виважено і толерантно так як всі мають індивідуальний характер.

До третього модуля якостей, що характеризують моральну культуру викладача, належить рівень морального саморегулювання, або рівень совісті, який пов'язаний з такими рисами характеру, як колективізм, гуманізм, почуття обов'язку і відповідальності, альтруїзм, безкорисність, почуття справедливості і вдячності, чесність, сумлінність [1, с. 40]. Зазначені моральні якості утворюються в постійній взаємодії між собою, інтегруючись в ціннісно-світоглядну орієнтацію студента, єдиний стиль життя і поведінки. Характерною особливістю морального розвитку викладача є те, що суто моральні якості не можуть утворитись без належного рівня загальної особистісної культури.

Моральна культура педагога, її виховання передбачає засвоєння правил і норм, що вказують шлях до самореалізації, злагоди з собою і з довкіллям, здатності до саморегуляції своєї поведінки, до самовиховання і самовдосконалення. Виходячи з аналізу проблеми співвідношення загальної і морально-етичної культури, можна відзначити, що морально-етична культура є не лише складовою, а й інтегруючою сутністю загальної культури викладача. Серед основних її структурних компонентів можна виділити:

- а) рівень розвитку морально-етичних та естетичних потреб і почуттів;
- б) єдність особистих моральних якостей, що відповідають вимогам соціалізації, моральних принципів і етичних переконань;
- в) рівень розвитку вмінь та навиків, що містять в собі досвід етичної поведінки;
- г) активна дійова позиція педагога по відношенню до об'єктів соціальної практики, існуючої системи моральних відносин і до самого себе, що зумовлює моральну саморегуляцію його діяльності і поведінки.

У взаємодії зі студентами викладач виступає як просвітитель, а також і як етична особа – носій відданості і совісті, честі і гідності, справедливості і добра. Саме етичні погляди і переконання викладача, його відчуття, а головне – його дії і вчинки надають вирішальний вплив на етичне становлення студентів. Через свій професійний обов'язок педагог зацікавлений у вдосконаленні стосунків, він направляє і розвиває їх свідомо. Якщо ж стосунки між викладачем і студентом напружені, то головна провина за це лягає на викладача, як на головного в даній системі. Етичні стосунки системи «викладач-студент» залежно від вмісту можуть, як сприяти педагогічному процесу, так і затрудняти його. Для того, щоб викладач своєю поведінкою виховував студентів, необхідно, за словами А.С. Макаренка, щоб для нього “стали вирішальними такі “дрібниці”: як стояти, як сидіти, як підвестися з стільця з-за стола, як підвищити голос, як подивитись” [4, с. 47].

Доброзичливі відносини створюють обстановку довіри студентів до викладача. Внутрішня ж неприязнь, що виникає у студента по відношенню до

викладача, може викликати настільки сильний опір, що навіть випробувані педагогічні засоби деколи дають результат, протилежний очікуваному. Систематичне придушення особи, що вчиться приводить до сумних наслідків – студент більше думає не про навчальний предмет, який вивчає, а про вимоги викладача, внаслідок чого стихійно виникає тенденція до опору всьому, що виходить від нього. Чисто офіційні, ділові відносини сприймаються студентами як казенні, бездушні, а інколи – як ворожі їм. Людність педагога викликає у відповідь людність студентів, які бачать, що викладач так само, як і вони, переживає, радіє, засмучується. Безперечно, навчальний процес не може виключити і офіційних стосунків. Його організація включає підпорядкування вимогам дисципліни, дотримання певних зовнішніх форм організації, без чого виконання своїх функцій всіма учасниками навчально-виховного процесу було б неможливе. Проте ділові, офіційні стосунки до студентів на практиці повинні поєднуватися із стосунками людськими. Найкращі умови для педагогічного процесу – єдність офіційних, ділових і людських стосунків між викладачем і студентами.

Етична вимога – пошана до особи, що вчиться – відкрито ні у кого не викликає заперечень. Проте на практиці виникають випадки порушень цієї норми, що говорить про те, що викладачам не завжди вдається впоратися з труднощами, які зустрічаються в їхній педагогічній діяльності. Однак, варто підкреслити, що однакове відношення до всіх студентів – справа важка. Проте основою для диференціації стосунків викладача до студентів можуть бути лише етично важливі ознаки: розум, чесність, доброта, порядність. Звичайно, педагог зобов'язаний давати студентам об'єктивну, у тому числі і негативну характеристику, якщо вони того заслужили. Але вона принесе користь і буде правильною, по-діловому сприйнята лише в тому випадку, якщо студенти впевнені в доброзичливості стосунків викладача до них. В.А. Сухомлинський писав: “Я глибоко переконаний, що процес виховання виражається в єдності духовного життя вихователя і вихованців – в єдності їх ідеалів, прагнень, інтересів, думок, переживань” [7, с. 123]. Кожен науково-педагогічний

колектив має бути для студентів зразком істинно етичних стосунків, високоморальної поведінки.

Виходячи з аналізу проблеми впливу на практичну діяльність викладача вищих навчальних закладів етичних чинників, можна відзначити, що це є досить складне і не зовсім вивчене питання. Технічний прогрес і сьогодення все глибше занурює людину у світ меркантилізму, залишаючи на узбіччі соціальних відносин почуття і цінності, що хвилюють людей більше, ніж економіка, політика, бізнес тощо. Суспільство зазнає тиску масового виробництва і науки на цінності моральні, естетичні, духовні. Наукове мислення починає суперечити моральному та естетичному розвитку особистості й сутнісним якостям людської природи. Тому етичні чинники допоможуть викладачу в системі взаємин з тими категоріями людей, з якими він стикається в процесі своєї праці і, які є об'єктом його педагогічного впливу.

Література:

1. Блюмкин В. А. Об уровнях нравственной культуры личности // Вопросы нравственной культуры: тезисы симп. – Вильнюс: НИИ ФСП, 1981. - С. 39-40.
2. Донцов А. В. Моральна культура вчителя: монографія / Анатолій Васильович Донцов. – Х.: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2008. - 240 с.
3. Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії: монографія / І.А. Зязюн. – Київ; Черкаси: ЧНУ ім. Бгдана Хмельницького, 2008. 608 с.
4. Макаренко А.С. Деякі висновки з мого педагогічного досвіду / А.С. Макаренко // Педагогіка: хрестоматія / [уклад.: А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко] – 2-ге вид., стер. – К.: Знання-Прес, 2003. – С. 45 – 50.
5. Отич О.М. Естетичні та етичні засади педагогічної майстерності вчителя й викладача вищої школи / О.М. Отич // Естетичні та етичні основи розвитку педагогічної майстерності викладачів вищих педагогічних навчальних закладів: бібліогр. покажч. / [упоряд. Л.Н. Штома; наук. консультант і авт. вступ. ст. О.М. Отич ; наук. ред. І. А. Зязюн ; бібліогр. ред. Л. Н. Штома]. — Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. — 76 – 80.

6. Петрушенко В.Л. Етика та естетика: навч. посіб. для студ. всіх напрямів підготовки / [В.Л. Петрушенко, І.М.Сурмай, Г.Ф. Карвацька, Л.І.Мазур, Ю.Г. Шадських]; за ред. В.Л. Петрушенка. – Львів: Нац. ун-т “Львівська політехніка”, 2006. – 251 с.
7. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором / В.О. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1988. – 284 с.
8. Хомич Л.О. Загальнолюдські цінності у змісті професійної підготовки майбутнього вчителя / Л.О. Хомич // Педагогічна майстерність як система професійних і мистецьких компетентностей: зб. матеріалів XI Міжнар. пед.-мистец. читань пам'яті проф. О.П. Рудницької / [голов. ред.: І.А. Зязюн].– Чернівці: Зелена Буковина, 2014. – Вип. 5(9). – С. 47 – 50.
9. Хоружа Л.Л. Етичний розвиток педагога: навч. посіб. // Л.Л. Хоружа . – К.: Академвидав, 2012. – 208 с.
10. Середя В.А. Развитие общечеловеческих ценностей [Электронный ресурс]. Режим доступа. http://zhurnal.lib.ru/s/sereda_wladimir_afanasxewich/asrt23.shtml. – Загл. с экрана. – Язык русс.